Alina Bock, *Humor im Bild bei Adolph Schroedter (1805-1875)*, Petersberg, Michael Imhof Verlag, 2024, 464 p., ISBN 978-3-7319-1422-8, € 69.

3992 voetnoten. Dat moet een Duits doctoraat zijn. En dat is het ook. Adolph Schroedter was een schilder en graveur van de Düsseldorf school. Zijn belangrijkste werk creëerde hij voor en kort na de revolutie van 1848. Hij behoorde tot een groep artiesten die via milde spot en openlijke parodie politieke en maatschappelijke vernieuwing over Duitsland afriep. Schroedter had een grote technische bagage en specialiseerde zich onder meer in de lithografie, een genre dat toen een fantastisch publieksbereik had. Gevormd in Berlijn was hij vooral actief in Düsseldorf en Karlsruhe. Humor was een belangrijke component in zijn werk. Maar toch doet zijn naam geen belletje rinkelen.
Dit boek is gebaseerd op een doctoraat in de kunstwetenschappen, in 2022 in München verdedigd. Het legt uit waarom de humor van Schroedter a) vandaag moeilijker te begrijpen is dan in diens eigen tijd, en b) waaruit die humor van toen precies bestond. Het boek is fantastisch uitgegeven door de gerenommeerde uitgeverij Michael Imhof. Het formaat is royaal. De illustraties zijn puntfijn, al moet gezegd dat de miniatuuretsen waarin Schroedter uitblonk enkel volledig tot hun recht komen als ze paginagroot afgebeeld worden (zoals bv op p. 10 en p. 320); enkel dan zijn de grappige details goed te onderscheiden. Op de tientallen klein gereproduceerde etsen gaat dat niveau van detail verloren. De tekst is helder voor wie houdt van een goed opgebouwd detailbetoog. De 467 illustraties, waarvan vele in kleur, zijn vakkundig besproken en ontleed.
Waarom dit boek bespreken in Volkskunde? Ten eerste zijn de onderwerpen van Schroedter gebaseerd op Tijl Uilenspiegel, Bruegel en de Nederlandse genre schilderkunst. Dat kan niet verbazen want is zowat de belangrijkste visuele erfenis over humor die de Nederlanden voor Europa en de wereld voortgebracht hebben. Zij waren de zeer goed geïnformeerde schilder Schroedter welbekend. Hij combineerde die met voorbeelden van Franse en Engelse karikaturen en genreschilders. Daaruit puurde hij een eigen beeldtaal die zowel iets van Bosch en diens monsters had als van de grappige tekeningen in de marges van middeleeuwse miniaturen en die uitblonk door talloze kleine komische details. Voor zijn schilderwerk viel hij terug op figuren uit de komische canon zoals Don Quichote. Schroedter maakte schilderijen en etsen en illustreerde tijdschriften. Zijn olieverfschilderij uit 1834 van een melancholische Don Quichote die de ridderromans van Amadis van Gallië leest in grote foliovolumes is een van zijn bekendste werken en karakteristiek voor zijn stijl en aanpak als schilder. Die staan in contrast met zijn werk als miniaturist van ragfijne tekeningen waar hij zich vooral op toelegde.
Auteur Alina Bock gaat op zoek naar wat humor voor Schroedter zou betekend hebben. Met het thema ‘haha humor’ van de Vlaamse en Brusselse Erfgoeddag op 26 april 2026 in het achterhoofd komt deze analyse van een 19e-eeuwse Rijn-Duitse visuele kunstenaar op een gepast moment. Humor is immers ook vandaag alomtegenwoordig en zeer gegeerd om interesse voor een onderwerp op te wekken. In het begin van de 19e eeuw, toen democratisering een nieuw ideaal was, was dat niet anders. Maar zoals verschillende erfgoedverenigingen op Erfgoeddag ondervonden is het presenteren van humor uit een ver of nabij verleden geen sinecure. De context is weg en humor uitleggen is steeds heikel. Precies daarom is Schroedter’s visuele taal een dankbaar uitgangspunt. Op uitnodigingskaarten, aquarellen, boekillustraties, etsen, gravures en lithografieën, telkens van een bescheiden bladformaat, stapelt hij humoristische scènes op. Die zijn als ontleningen aan oude grafiek en schilderkunst soms gemakkelijk te herkennen en vaak staan er tekstballonnen met uitleg bij. Omwille van dat laatste wordt hij ook wel gezien als een grondlegger van het moderne stripverhaal. Maar het fraaie aan Schroedter is dat hij dit alles doet met een welbepaald doel, diep zijn eigen tijd weerspiegelen en er subtiel commentaar op geven.
Bock interpreteert de humor van Schroedter niet als een biedermeier vrolijk partijtje (wat zijn miniaturen op het eerste gezicht lijken te zijn), maar net als een gevoelige boodschap uit een revolutietijd. Schroedter was immers in de jaren 1830 in Berlijn gevormd en maakte de mislukte liberale revolutie van maart 1848 van nabij mee. Anders dan karikaturisten en zij die zich aan politieke satire overgaven, betrachtte Schroedter, aldus Bock, via empathie en een gemoedelijke

humor anderzijds de maatschappelijke toestanden duidelijk aan de kaak te stellen. Hij deed dat in het bijzonder door het gebruik van details. Zo zijn er bijvoorbeeld in zijn werk vele flessen te zien waarvan de stopsels op uitbarsten staan of al uitgebarsten zijn. Flessen passen in een vrolijke drinkcultuur, maar ze dienen voor de kunstenaar vooral als symbool van opgekropte politieke verlangens. Een ander voorbeeld is dat Schroedter zich in zijn teksten regelmatig als een nar presenteert. In zijn visuele werk valt hij daarvoor onder meer terug op Uilenspiegel. Zijn doel als nar, aldus Bock, is in een melancholische humor het menselijke tekort en falen aan te kaarten. Dat houdt voor de mens de hoop levendig op verandering. Niet onbelangrijk in dat verband is dat hij heel graag de codes van de arabesken en groteske motieven gebruikt. Die laten de slingeringen van het leven zien en hoe alles met elkaar verbonden is, ook mens en natuur. Tenslotte heeft Schroedter vooral aandacht voor gewone mensen. Herbergscènes en kleine voorvallen uit het dagelijks leven krijgen bij hem door zijn beeldtaal in miniaturen een bijna heroïsche dimensie. Ook daarin zit de hoopvolle humor van Schroedter die tegelijk diep melancholisch is omdat democratisering aan de verre horizon blijft.
In twee grote delen wordt de humor van Schroedter nauwgezet ontleed. In deel 1 wordt uitgelegd hoe in de eerste helft van de 19e eeuw het dagelijks leven en vooral de gezelligheid daarvan het middelpunt wordt van het artistieke denken van schrijvers zowel als schilders en illustrators. Een belangrijke verklaring daarvoor, aldus Bock, is dat humor in die periode begrepen wordt als een subjectieve ervaring en bijgevolg een uitgangspunt wordt van vele kunstenaars. Dat is niet veel verschillend van onze tijd waar een gevoel voor humor maatschappelijk heel wenselijk is. Door diens subjectieve humor in beeld te brengen, vuurt Schroedter de zich (al te) langzaam emanciperende burger aan om idealen te blijven nastreven. Kunstenaars richtten daarom in Berlijn, Düsseldorf en Frankfurt verenigingen van grappenmakers op waarin zij de tijdsgeest probeerden te vatten. Schroedter was er wel lid van, maar door er tegelijkertijd afstand van te nemen en in artistieke verfijning het individu centraal te stellen was zijn humor grappiger en voor een stuk tijdlozer dan wat sommige van zijn tijdgenoten deden. Zijn belangrijkste middel om dat te bereiken was om de hele visuele komische canon in zijn werk te betrekken, te beginnen met Dürer en de renaissancekunst en met inbegrip van Engelse, Franse en Duitse karikaturisten van het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw, en dus ook van de Nederlandse genre schilderkunst en grotesken.
In deel 2 wordt de heel omvangrijke productie van Schroedter in detail geanalyseerd. Zijn onderwerpskeuze toont een grote aandacht voor het nederige en gewone mensen die opboksen tegen een wereld die zij niet of amper begrijpen (vandaar de Don Quichote). Qua media en technieken valt Schroedter terug op oude tradities en dat samenspel geeft hem de ruimte om vele komische codes in zijn werk binnen te brengen. Geen druppel aan een bloemstengel zo klein, geen kurk die zo op ploffen staat en geen zelfingenomen (mannen) pose of zij heeft verschillende lagen van humor in zich. Wat hij doet is niet karikaturen produceren, maar theatrale scènes waarin mensen neergezet worden. Dat lijkt zijn handelsmerk als humorist: een utopie van vrolijk samen dansen, zingen en springen, als iets dat niet bereikt zal worden (zoals de mislukte revolutie van 1848 politiek bewees), maar dat daardoor een frisheid van leven suggereert zoals ook een Bruegel die zocht. Wie via een voortreffelijke kunstwetenschappelijke analyse wil weten hoe zoiets werkt, is in dit boek aan het juiste adres.

Johan Verberckmoes

Bieke Depoorter, *The beds I slept in*, Hannibal Books, 2026, 416 blzn., ill., ISBN 978 94 9353 127 7, € 46,00.

Het boek dat voor me ligt is tegelijk het makkelijkste en het moeilijkste dat ik ooit heb gerecenseerd. In dit werk vind je meer dan vierhonderd afbeeldingen en slechts één korte pagina tekst. Op het eerste gezicht niets voor Volkskunde. En toch. Het is de ondertitel van ons tijdschrift die me op

dat vlak bij de les houdt: *Tijdschrift over de cultuur van het alledaags leven*. Hoe dicht kun je met slapen in een bed waar ook ter wereld bij het alledaagse leven komen?
Fotografe zwierf voor haar werk meer dan tien jaar geleden rond in de Verenigde Staten, Egypte en Rusland, landen die niet enkel qua afstand, maar ook qua cultuur, religie, … mijlenver uit elkaar liggen en in dit boek heel erg dicht tegen elkaar aanleunen. Telkens probeerde zij dan op de bonnefooi een bed voor de nacht te vinden. Op die manier heeft ze in die drie landen in honderden bedden geslapen. En tegelijkertijd gedaan, waar je normaal niet aan denkt: van al die bedden heeft ze een foto gemaakt. Zo kom je tot dit uniek document.
Het woord bed dekt om te beginnen hier al vele vormen: een echt bed, maar evenzeer een luchtmatras, een bank of gewoon een tapijt op de harde grond. In een slaapkamer, maar ook in woonkamers of keukens. Het document toont meteen ook aan dat wat een vanzelfsprekendheid lijkt niet voor iedereen een evidentie is. Het is vaak een verschil tussen relatieve rijkdom en bittere armoede. En toch is een slaapplaats een heel eigen gegeven dat refereert aan alles wat in een mensenleven daar kan gebeuren, *les rites de passage*: geboren worden, uitzieken, liefhebben en zelfs sterven. Maar vooral slapen natuurlijk. Daardoor is een eigen slaapplaats, een eigen bed één van de intiemste en veiligste plekken in een mensenleven.
De reportage over die bedden getuigt meteen over een continenten overspannende gastvrijheid, want een vreemd persoon net tot die intieme plaats toelaten is niet vanzelfsprekend. Het bewijst meteen de universaliteit van gastvrijheid onder gewone mensen.
Misschien besefte Depoorter het niet, maar op haar foto's brengt ze materieel en immaterieel cultureel erfgoed met elkaar in contact. Ze schildert kamers en het volledige interieur. Niet enkel bedden en beddengoed, maar het bijgaande (soms ontbrekende) meubilair, de kruisbeelden, de kaders, kleding en persoonlijke spullen. Daarmee geeft ze een duidelijke inkijk in het dagelijkse leven en kun je vaak zomaar vaststellen in welke van de drie landen het afgebeelde bed staat. Het zijn snapshots die tonen hoe mensen leven, niet geposeerd, maar in een alledaagse gebruikssetting.
Er duiken vragen op: waren er slaapregels? Hoe creëer je vertrouwen? Hoe leer je de *do's & don'ts*? Maar dit is in eerste plaats een fotoboek. En meteen ook een uitdaging voor de lezer die ineens kijker wordt, maar wordt aangezet om verder te kijken dan het plaatje. Een moedige zet van uitgeverij Hannibal die hiermee toch wat onbetreden paden inslaat en het initiatief aan de lezer/kijker overlaat. Hiermee is de recensie langer geworden dan de begeleidende tekst van het fotoboek.

Paul Catteeuw

Martine Gosselink & Stephan Vanfleteren, *Pentimenti. Brieven over pigment, licht en troost*, Hannibal Books, 2026, 344 blzn., ill., ISBN 978 94 9341674-1, € 39,95.

Uitgeverij Hannibal is steeds meer de referentie in Vlaanderen (en ook daarbuiten) voor wat de uitgaven van tentoonstellingscatalogi betreft, hun eigen fonds is ondertussen al behoorlijk lang. De werken blinken uit in vormgeving, maar – naast de afbeeldingen – ook en vooral in de boeiende wetenschappelijke en essayistische bijdragen die er vaak aan worden gekoppeld. Je denkt, dat is een vast concept. Met een tentoonstellingscatalogus kun je moeilijk andere wegen op. En toch is de uitgeverij er met Pentimenti in geslaagd om een vernieuwend concept uit te werken. Daarvoor grijpt Hannibal terug naar een eeuwenoud concept dat vooral in de 18e en de 19e eeuw tot enkele meesterwerken heeft geleid: de briefroman. Maar dan overgoten met een moderne saus. Het gaat hier niet om een roman en het betreft ook geen gefingeerde brieven. Het betreft de briefwisseling tussen Martine Gosselink, directeur van het Mauritshuis en fotograaf Stephan Vanfleteren, tussen februari 2024 en maart 2026. Daardoor wordt deze briefroman – daarom niet stricto sensu – ongewild een egodocument in briefvorm. In die brieven komen beeldcultuur en erfgoed voortdurend aan bod en illustreren de wisselwerking tussen tekst en beeldmateriaal.
Op uitnodiging van Gosselink maakte Vanfleteren voor elk van de zestien zalen een foto die hij confronteert met de schilderijen van de oude meesters. Vaak met opvallende gelijkenissen, soms met een diepere bodem. Je vindt die werken in het klassieke tweede gedeelte van de catalogus.

Soms een ruwe confrontatie, soms een teder beeld van Vanfleterens dode hond Kosmos tegenover 17e-eeuwse exemplaren. Of een anatomisch totaal verkeerde koe (of stier) op het schilderij tegenover de foto van de testikels van een 20e-eeuwse stier. Uiteindelijk blijkt dat beelden de beelden van Vanfleteren moeiteloos de twee à drie eeuwen afstand in tijd overbruggen. Kunnen we hieruit besluiten dat het (dagelijkse) leven toen en nu eigenlijk niet zoveel van elkaar verschillen? Een leermoment van vroeger voor de mens van vandaag? Om daarachter te komen moet je wel de brieven in het eerste deel lezen.
Vooraf moet de lezer/toeschouwer weten dat het Italiaanse woord *pentimento* een dubbele betekenis, en daardoor ook een dubbele bodem heeft. Het betekent niet enkel wroeging, berouw of spijt, maar het is tegelijkertijd een term uit de schilderkunst: een correctie. Vanzelfsprekend voor het geboden materiaal, maar Vanfleteren linkt de term ook aan toestanden van vandaag en vroeger. Onze geschiedenis geeft aanleiding tot spijt, maar correcties van historische misstappen zijn niet vanzelfsprekend, zoals de huidige geopolitieke situatie ons dag na dag duidelijk maakt.
Laat het duidelijk zijn, in de brieven is niet enkel de fotograaf aan het woord. De wisselwerking en woordenwisseling met Gosselink zijn even merkwaardig als openbarend. Naast hun explorations in verband met de tentoonstelling die aan deze werken is gekoppeld vind je eveneens de gesprekken tussen twee mensen die boeiende en soms controversiële thema's bespreken. Dat gebeurt op een hoffelijke manier en verzandt al zeker niet in het *gelijkhebberige*, waarin veel gesprekken en geschriften vandaag uitblinken. Net zoals in de schilderijen en de foto's ligt er ook waarheid tussen zwart en wit. De gesprekken over gender of over de (on)bestaande tegenstellingen tussen Vlamingen en Nederlanders geven ons een scherp inzicht in het leven van een kunstenaar en een curator, ze brengen hun leven op papier tot leven en vormen zo perfecte egodocumenten en neergeschreven versies van orale geschiedenis, ze zijn elkaars ondervrager en respondent in de hedendaagse wereld die ze bespreken met op de achtergrond – en vaak op de voorgrond – hun erudiete kennis over cultuur. Het leven in al zijn wendingen. De blik van de fotograaf is anders dan de blik van de curator, maar daarom net zo boeiend. Brieven voeren ons tegelijkertijd terug naar een tijd, waarin traag nog kon. Het zijn geen sms'jes of whatsapps die je als een snelle hap in een fastfoodrestaurant consumeert, maar intieme – want dat zijn brieven uiteindelijk – gesprekken die je de tijd geven om te reflecteren over wat ons vandaag bezighoudt.
De brieven zijn afgedrukt op een soort zijdeachtig en transparant papier, waardoor je ook echt de illusie hebt dat je brieven in je hand hebt. Tussen die brieven vind je talloze afbeeldingen uit het Mauritshuis, maar ook uit het vroegere werk van Vanfleteren die telkens refereren aan wat de twee auteurs bespreken.
Vormgevers Natacha Hofman en Tim Bisschop zorgden door deze keuze voor een verrassend boek dat ook daardoor in het oog springt en de inhoud versterkt. Hun werk maakt van deze catalogus een schitterend voorbeeld van wat dit genre te bieden heeft en is misschien wel een aanzet tot een nieuwe vague van briefboeken.

Paul Catteeuw

Marcel Hulspas, *Wij, Europeanen. Een onwaarschijnlijke ontstaansgeschiedenis*, Utrecht, Uitgeverij Omniboek, 2026, 540 blz., ill., ISBN 9789401921282, € 34, 99; e-boek, ISBN 9789401921299, € 17,99.

Het is natuurlijk een geweldige uitdaging om in het huidige mondiale tijdsgewricht een boek te schrijven over Europa, of beter nog: over wat ons als Europeanen zou verenigen. Hulspas, een onderzoeksjournalist wil die uitdaging aangaan door een historisch relaas dat twintig eeuwen omspant. In feite concentreert het boek zich op de eerste 15 of 16 eeuwen, waarna in de laatste paar hoofdstukken (van in totaal 75) nagenoeg over de voorbije twee eeuwen gevlogen wordt. Zowel marxisten als liberalen en libertariërs zullen bij dat laatste zich ongelovig afkeren: de hele ontwikkeling van het mondiale kapitalisme en de tegenbeweging van eerst de USSR en daarna China als centralistische staatsregimes zitten amper in de analyse.

Dat doet niets af aan de bedoeling van de auteur, maar maakt zijn conclusies en ook de belofte van het project minder geloofwaardig.
Wat wil de auteur precies aantonen? Zoals de titel doet vermoeden wil Hulspas de lezer meenemen in een enigszins alternatieve visie op de geschiedenis van dit continent, en daaruit zou een gedeelde Europese identiteit voortkomen. Of alleszins zou er zo een grond voor een 'wij' gevonden worden dat zich 'Europees' definieert. Om dit te kunnen stellen graaft de auteur in de eerste geschiedenis (en dat betekent de Oudheid en vooral het Romeinse Rijk) met een dominante rol in de identiteitsontwikkeling van de bevolkingen van dit continent. Hij toont in eindeloze reeksen van beschrijvingen hoe het Romeinse model van een overkoepelend rijk voor wat we nu denken Europa te zijn doorheen de eeuwen telkens opnieuw als streefdoel werd voorgehouden en door koningen, keizers en pausen werd ingevuld.
In zijn beschrijvingen kan de auteur niet anders dan, na de instorting van het westelijke deel van het Romeinse Rijk door intern wanbestuur gekoppeld aan de inval van reeksen Germaanse en, Mongoolse, Hongaarse en ook Vikingstrijders. Elke keer opnieuw toont Hulspas hoe lokale twisten voor gebied, rijkdom en macht een overkoepelende politiek voor een gebied dat het oude Romeinse Rijk zou omspannen keer op keer onmogelijk maakt. Moorden, troonopvolging door minderjarige kinderen, huwelijken uit eigenbelang en machtsdrang tekenen de geschiedenis voor eeuwen. Natuurlijk is het niet de bedoeling van de auteur om de Europese identiteit daartoe te herleiden, maar zijn gedetailleerde politieke geschiedenis geeft wel een goed beeld van de moeilijkheid om boven die typische lokale belangenstrijd te kunnen ontgroeien. Ook vandaag kan men zich vaak de vraag stellen of we ooit uit die identiteitskramp zullen kunnen groeien om een groter dan regionaal of nationaal belang centraal te stellen. De geschiedenis die hier beschreven wordt doet elk blind optimisme in die zin alleszins geen goed.
De kern van de bijdrage van dit boek, denk ik, is dat de auteur economische belangen (zoals rijkdom, in gronden of op een andere manier) wel erkend worden als factor of drijfveer van de historische processen op dit continent, maar zeker niet als enige bron van politieke inspiratie. Concreter was natuurlijk de val van het Romeinse Rijk niet het einde van een omvattende hegemonische visie op het bestuur van meer dan de eigen regio. Reeds op het einde van het keizerrijk wijzen bewegingen in de schoot van het opkomende Christendom op een mogelijke voortzetting van die structuur. De eeuwen na de val ziet de auteur dan ook steeds opnieuw pogingen om dit rijk terug in te vullen, nu in de vorm van het Heilig Roomse Rijk. Daarbij wordt over de eeuwen een belangrijke verschuiving vastgesteld van politiek denken vanuit Zuid-Europa naar een as Zuid-Noord (vooral vanaf Karel de Grote). Dat wordt ingevuld door een politiek steeds actievere Roomse Kerk, waar de paus gedurende eeuwen mee de politiek bepaalt van benoemingen van koningen en keizers, excommunicatie van dissidente edellieden maar ook van leden van de clerus (waaronder menige paus), en zelfs pauselijk geleide oorlogen tegen ongehoorzame 'onderdanen'. Daarbij komt natuurlijk het feit dat regelmatig invallen van buiten het traditionele Europese gebied moeten ondergaan of geneutraliseerd worden. Gedurende een tweetal eeuwen kunnen zo de Vikingen vanuit het noorden de plannen van Rome dwarsbomen. Maar ook de opkomst en bloei van de Islam, die zich in grote zuidelijke delen van het continent ging vestigen en slechts na eeuwen echt teruggedrongen kon worden. Deels daardoor, deels door interne strijd stopte de expansie van de Islam om een eerder fundamentalistische en op zichzelf gekeerde ontwikkeling te beginnen, die misschien vandaag tot een einde komt. Daarnaast kende het continent andere succesvolle invallen (door Mongolen, enz.) waar de pauselijke en keizerlijke machten van dienst het bijzonder moeilijk mee hebben. Ten slotte is de interne ontwikkeling van steden, die de adellijke politiek begint tegen te werken. Naast de impact van handel zijn er natuurlijk ook de nieuwe technologische middelen die op het toneel komen: buskruit, boekdrukkunst, enzovoort.
Na vele hoofdstukken vol gedetailleerde beschrijvingen van deze lokale en grotere ontwikkelingen, en de ontwikkeling van de steden als nieuwe politieke factor keert volgens Hulspas toch dat model of streefdoel van een groot Europees rijk terug en vindt zijn nieuwe uitdrukking in de ontwikkeling van internationale kapitalistische vormgevingen. Zonder dat heel expliciet te stellen lijkt de auteur toch te geloven dat ook in die hedendaagse vormgeving van 'Wij, Europeanen' de intuïtie van het

Romeinse Rijk, overgegaan in het Heilig Roomse Rijk, nu terug aan bod komt. Die laatste stap is echter zo summier ontwikkeld in dit zeer lijvige boek dat hij niet door veel lezers zal gevolgd worden.
Ik meen dat de auteur een nagenoeg onmogelijk onderwerp en een onrealiseerbare doelstelling najaagt. Ik waardeer sterk dat hij de politiek economische belangen erkent maar niet als enige basis voor de gevoerde politiek aanwijst. Andere factoren zoals geloof, machtsdrang, angsten en zo meer speelden en spelen een even belangrijke rol in de ontwikkeling (of juist niet) van een omspannende Europese identiteit. Tegelijk is de beschrijving van het voorlopige eindproduct – onze Europese identiteit – zo summier behandeld dat ze onwaarschijnlijk wordt. Zo wordt in een van de laatste hoofdstukken plots de opkomst van het nazisme nagenoeg volledig verklaard als een heropflakkering van het oorspronkelijke Romeinse Rijk, maar dan in een hedendaags Germaans jasje. Dat is te kort door de bocht, gezien de economische belangen die duidelijk meewerkten om de nazi's aan de macht te brengen, naast de impact van de vernederingen van de nazaten van een laat keizerrijk van Habsburgers na een Eerste Wereldoorlog. Om slechts deze aspecten te vermelden.
Met andere woorden, dit is een interessant boek dat een ongelofelijke veelheid van informatie bevat en zo de lezer doet nadenken over de samenhang van het kleinste of lokale niveau en het Europese niveau. Tegelijk blijf ik toch op mijn honger zitten, vooral omdat de afronding (na meer dan 500 pagina's) met de politieke ontwikkelingen in de laatste twee eeuwen zo beperkt is. Er is natuurlijk ook zoiets als de globalisering, beginnend met de koloniale ontwikkelingen (van bezetting maar ook van ontvoogding) en zich voortzettend in de mondiale politiek van het neokapitalisme, geflankeerd door de tegenmachten sinds die eerste wereldoorlog. Dat de auteur dit niet allemaal in een boek afdoende kan brengen is op zich geen voldoende excuus. De ambitie, zoals de titel en ondertitel aangeven, was om het wel te doen.

Rik Pinxten

Anna Orlando & Katlijne Van der Stighelen (red.), *Van Dyck. The European. The Journey of a Genius from Antwerp to Genoa and London*. Veurne, Hannibal Books, 2026, 352 blz., ISBN 978-94-9341-684-0, € 49,95.

Wie deze catalogus openslaat, voelt zich eerst een beetje een indringer op een feest waar hij niet echt voor is uitgenodigd. Vijftig-plus portretten van adellijke opdrachtgevers, meestal groter dan het leven zelf, meestal ook met een zelfvertrouwen dat geen tegenspraak duldt. Markiezen, doges, de hofhouding van Karel I. Van Dyck zocht de grandeur, het rijke overvloedige, hij etaleerde de meest exquise stoffen. Alles ademt elegantie uit. Zijn vader was een zeer succesvol en welgestelde textiel- en zijdehandelaar in Antwerpen. Zijn moeder, Maria Cuypers maakte hoogwaardig kunstborduurwerk, wat toen nauw verbonden was met de luxe textielhandel. Antoon van Dyck groeide dus letterlijk op tussen de meest exclusieve, verfijnde stoffen en zijden gewaden. Hij ontwikkelde niet toevallig een fenomenaal talent voor het uiterst realistisch schilderen van de plooien, texturen en de glans van stoffen (zoals satijn en fluweel). Niet meteen het gezelschap of de onderwerpen waar je spontaan naar het alledaagse gaat zoeken.
En toch.
De tentoonstelling in het Palazzo Ducale in Genua (20 maart – 19 juli 2026) was de grootste retrospectieve over Van Dyck in vijfentwintig jaar. De catalogus, in een verzorgde Engelstalige editie van Hannibal Books, doet wat je ervan verwacht: prachtig beeldmateriaal, stevige kunsthistorische analyses, een gevoel van gewicht – letterlijk en figuurlijk. Alles klopt. Maar het plaatje is net iets te mooi.
Want wie iets langer kijkt, merkt dat die portretten over meer gaan dan stijl en compositie. Ze zitten vol dingen. Stoffen, accessoires, kleine gebaren.
Neem de kledij. De Genuese vrouwen die Van Dyck schilderde, dragen zware, vloeiende stoffen, diepe zwarte tinten, scherpe kragen, lage V-lijnen. De kunsthistoricus ziet balans en lijnvoering. Maar je kan ook andere vragen stellen. Wie maakte die stoffen? Waar kwamen de kleurstoffen

vandaan? Hoe kwam die intense zwarte kleur tot stand, die in Europa pas echt mogelijk werd na de invoer van verfstoffen uit de Amerikas? En die rode parasol – waarschijnlijk gekleurd met cochenille – wat zegt die over handel, bereik, rijkdom? Kleding is hier geen versiering. Het is een taal. En het mooie is: tijdgenoten konden die perfect lezen.
Genua zelf speelde daarin mee. Reizigers uit de zeventiende eeuw merkten al op dat de stad eruitzag alsof iedereen voortdurend op weg was naar een feest. Altijd in het beste pak, altijd zichtbaar. De stad als een soort theater, met straten om in te paraderen en gevels als tribunes. In zo'n omgeving wordt kleding geen detail, maar een rol. Je draagt niet alleen iets – je speelt iets.
Van Dyck, een man met enorm psychologisch doorzicht, begreep dat perfect. Hij schilderde geen mensen zoals ze erbij liepen, maar zoals ze wilden verschijnen. Mensen die rollen speelden. En die rollen sijpelden verder door: in hoe men zich kleedde, hoe men stond, hoe men zichzelf zag. In Engeland ging hij nog een stap verder, met portretten die een tikje losser haast scenes werden en filmisch aandeden. Een scene kon imponeren, een spanning oproepen of een claim maken. Alsof de voorstelling langzaam belangrijker werd dan de werkelijkheid.
Ook de stad Genua zelf blijkt minder lokaal dan je zou denken. Vlaamse kunstenaars, handelaars en ambachtslieden vonden er hun plek. Niet als buitenstaanders, maar als deel van het netwerk. Het is een herinnering die we wat graag als "onze" geschiedenis zien, vaak al lang verweven was met andere plekken.
De catalogus laat dat allemaal zien – maar zegt het zelden expliciet. De auteurs blijven dicht bij stijl, bij iconografie, bij het schilderij als kunstwerk. Begrijpelijk, en vaak indrukwekkend uitgewerkt. Maar je betrapt jezelf er soms op dat je andere vragen wil stellen. Over de waaier in een hand, over een tapijt onder voeten, over handschoenen, kant, parels. Niet als details, maar als dingen met een eigen verhaal.
Misschien is dat het lichte ongemak dat deze catalogus oproept. Je loopt door een prachtig ingericht huis, alles is zorgvuldig geplaatst, perfect belicht. Maar af en toe wil je toch weten: wie woonde hier eigenlijk? En hoe rook het hier 's morgens vroeg?
Van Dyck. The European is een ijzersterke catalogus voor wie de achtergrond en techniek van de schilder beter wil begrijpen. En wie iets verder kijkt, ziet er ook een stille getuige in – een kunstenaar die heel goed besefte wie zijn klanten waren en wat ze wilden. En die niet alleen hun gezichten maar ook hun outfit en omgeving deed oplichten.

Marc Buelens

Jeroen Reygaert, *Het verdampte land. Hardnekkige misverstanden en verrassende verhalen over Duitsland*, Leuven, Acco, 2026, 159 blzn., ill., ISBN 9789493469419, € 25,00.

Als taaldocent Duits en Duits vertalen heb ik tijdens mijn lange carrière ongeveer alle clichés, zowel de vele negatieve alsook de schaarse positieve, over ons buurland gehoord. Hoe vreemd ook, Duitsland blijft voor heel veel landgenoten een soort onbekende broer. Algemeenheden en onwaarheden zijn schering en inslag.

Om hieraan te verhelpen is het boekje van VRT-journalist Jeroen Reygaert een welgekomen hulpmiddel. Reygaert heeft veelvuldig door Duitsland gereisd en kent het land en zijn bevolking door en door. In een vlotte (haast spreek-)taal ruimt hij enkele misverstanden uit de weg. Te weten: dat Duitsland een eeuwenoude natie en cultuur is en één land vormt, dat het land de economische motor van Europa en een modern, goedwerkend land is, dat het een politiek stabiel en eenvoudig land is en dat alle Duitsers rijk zijn. Dankzij zijn ervaring als correspondent en als reisleider brengt hij zijn argumenten overtuigend aan de hand van ettelijke voorbeelden, zodat de lezer op een bevattelijke manier in aanraking kan komen met het echte Duitsland. Door die voorbeelden krijgen we meteen ook een beeld van de "gewone" Duitser, voor zover die al bestaat in een land dat ongeveer elf keer zo groot is als België en bijna acht keer zoveel inwoners telt. Neen, een inwoner uit Hamburg begrijpt echt niet dat iemand uit Beieren in een *Lederhose* kan rondlopen en inwoners uit lutheraanse gebieden hebben echt niets met het carnaval uit Keulen. Als je weet hoe groot

culturele verschillen alleen al in Vlaanderen kunnen zijn, dan is het nogal vanzelfsprekend dat het in Duitsland zeker het geval is. Zoals niet elke Belg iedere dag frieten eet en bier drinkt, zo eet absoluut niet elke Duitser iedere dag een worst en zuurkool. Toch is ook dat een van de clichés die sterk leven en blijven doorleven.

Hoe helder en toegankelijk dit boek ook is geschreven, toch bekruipt mij het gevoel dat er iets ontbreekt. Wat mij trouwens ook opviel bij de overigens uitstekende VRT-documentaire *Jan Leyers en de Duitsers*. Dit boek en het tv-programma schetsen een eerder negatief beeld van Duitsland en doen daardoor volgens mij beide enigszins tekort aan de positieve kanten die aanwezig zijn in dit land, dat trouwens veruit onze grootste handelspartner is. En dat is toch wat bevreemdend, omdat je bij beiden merkt dat ze Duitsland wel een warm hart toedragen en vermoedelijk zelfs germanofielen zijn. Neen, ik pleit hier niet voor kritiekloze verheerlijking, maar eerder een vraag naar een iets evenwichtigere benadering. Nu ja, dit boek is de eerste in een nieuwe reeks *Landwijzer* die de uitgeverij acco opstart over misverstanden en vooroordelen die wij hebben over andere landen. De sterke democratie, de *Vergangenheitsbewältigung* (verwerking van het verleden), het goed uitgewerkte systeem van duaal leren, de steun aan cultuur en wetenschap, het sterke en uitgesproken milieubewustzijn, dit zijn maar enkele thema's waarvan we hier te lande nog heel wat kunnen leren. Zoals – in tegenstelling tot de *Bundesbahn* – het fantastische openbaar vervoer in Berlijn.

Volgens mij komt het grootste misverstand slechts mondjesmaat aan bod: taal en cultuur. Vraag aan een Vlaming wat volgens hem de moeilijkste taal is uit de ons omringende landen en in haast alle gevallen zal het antwoord Duits zijn. Al die naamvallen en hoofdletters. En heel vaak wordt dan in dezelfde adem Jean-Marie Pfaff erbij gesleurd, maar vreemd genoeg is dat eigenlijk een argument *a contrario*, want onze doelman had in geen enkele andere taal een interview kunnen geven en dan nog begrepen worden ook. Het probleem ligt bij de acceptatiedrempel, waarbij je in het Engels zo vaak mag zondigen tegen de *tenses* en zelfs *occasion car* mag zeggen zonder dat iemand daar ook maar van opkijkt, terwijl je met een foutieve datief onmiddellijk aan de schandpaal wordt genageld.

Duits wordt ook als een extreem harde taal ervaren, toch is dat een beeld dat is ontstaan en wordt versterkt door de vele oorlogsdocumentaires, waarin je Hitler, Goebbels et alii Duits hoort blaffen. Je kunt overigens *Schmetterling* ook heel zacht uitspreken. Tegelijkertijd vergeet men de romantische poëzie van Goethe of Schiller die de evenknie vormen van een Byron of een Shelley.

De verengelsing, a fortiori amerikanisering drukt trouwens – zoals Reygaert ook benadrukt – niet enkel het Duits, maar ook het Frans helemaal in de hoek. De auteur refereert aan de schitterende romans van Juli Zeh die de ziel van de bevolking in de vroegere DDR weet bloot te leggen, maar je hebt evenzeer Jenny Erpenbeck of Philipp Oehmke. En uit het verleden Thomas Mann, Heinrich Böll of Günter Grass.

De Duitser geldt bovendien als humorloos, terwijl de *Bänkelsänger* al eeuwenlang een begrip zijn in het Duitse taalgebied. Ze kunnen worden beschouwd als de voorlopers van stand-upcomedians die nu veelvuldig aanwezig zijn.

Op muzikaal vlak is het beeld nog veel eenzijdiger. Alles wordt herleid tot Beierse hoempamuziek en schlagers en natuurlijk *99 Luftballons*, maar van bijvoorbeeld de geëngageerde Herbert Grönemeyer, een van de meest invloedrijke en succesvolle Duitse singer-songwriters die telkens voor tienduizenden mensen optreedt, heeft nauwelijks iemand in de Lage Landen gehoord. En in de danswereld haalde de betreurde Pina Bausch moeiteloos hetzelfde internationaal niveau als Cherkaoui of De Keersmaker. En dan hebben we het nog niet eens gehad over de reuzen uit de klassieke muziek. Voorbeelden bij overvloed.

Misschien nog dit, toen de grote migratiegolf via Oost-Europa Duitsland (*wir schaffen das!*) binnenkwam, werd Duitsland daardoor een laboratorium voor interculturele communicatie, waarvan de inzichten ook vandaag nog relevant zijn. Jammer genoeg besteedde de wetenschappelijke wereld vooral aandacht aan de Angelsaksische literatuur hierover.

Neen, het voorgaande is helemaal geen afwijzing van het boek van Reygaert, maar eerder een aanvulling op het beeld van Duitsland dat hij correct schetst. Dit boek mag geen eindpunt zijn, maar

eerder een begin in een objectievere kijk op ons grootste buurland. Misschien wel wat verdampt, maar zeker niet *verdammt*.

Paul Catteeuw

Anne Sey, *Deshima. Het dagelijks leven op de Nederlandse handelspost in Japan*, Zutphen, Walburg Pers, 2025, 427 p., ISBN 978-9-4645-6634-5, € 29,99.

De Duitse geneesheer Philipp Franz von Siebold (1796-1866) was van 1823 tot 1829 gezant in de Nederlandse handelspost Deshima voor de kust van Nagasaki en keerde van 1859 tot 1862 kortstondig terug naar Japan. Hij heeft talloze fascinerende beschrijvingen nagelaten van zijn Japanse leven en was tijdens zijn leven een onvermoeibaar propagandist voor de Japanse cultuur en gewoonten. Het fonkelende Japanmuseum SieboldHuis aan het Rapenburg in Leiden is er de blijvende getuige van en gaat op zijn elan verder.
De geschiedenis is welbekend. Van 1641 tot 1858 was de Hollandse handelspost op Deshima de enige materiële verbinding tussen het land en de westerlingen. Dat gaf ook na het einde van de Verenigde Oostindische Compagnie de Nederlandse overheid en haar handelsmaatschappij een beslissende voorsprong op andere landen. Maar vooral staat Deshima bekend als een knooppunt van interacties tussen de Japanse en de westerse wereld, een soort minilens met des te meer uitstraling. Dat ging in beide richtingen. Japanners laafden zich aan de kennis die Nederlanders boden over technologische, politieke en culturele ontwikkelingen in een wereld van beginnende globalisering, Nederlanders verzamelden voluit wat ze over de bruisende Japanse wereld in handen kregen.
Dit boek van Japankundige Anne Sey belicht die interacties vanuit het standpunt van het dagelijks leven op de handelspost. Daar is een goede reden voor want naast de vele brieven en boeken van von Siebold hebben ambtenaren en Japanreizigers uit de Republiek en nadien Nederland uitvoerig gerapporteerd hoe het hen in Deshima verging. Dat is des te informatiever en waardevoller omdat de huidige site Deshima toont dat de tijd die ingehaald heeft en geen erfgoedwaarde heeft. Die zit in de woorden van toen. In een onopgesmukte vertelstijl roept Anne Sey twee eeuwen interculturele geschiedenis van Nederlanders in een piepklein, verloren gegaan Deshima op.
Hoewel in het boek de Japanse historische context nauwgezet in het oog gehouden wordt, is het een tikkeltje teleurstellend dat naast de al uitvoerige Nederlandse stemmen Japanse en andere stemmen slechts indirect aan bod komen. De auteur doet dat door sterk relativerend te schrijven over wat we nu precies weten over materiële en immateriële cultuur en menselijke relaties op de handelspost. Dat is de spanning tussen het overvloedige visuele en archiefmateriaal aan Nederlandse zijde, met de Duitse geneesheer von Siebold met stip op één en de spaarzame Japanse blik op een verleden van de handelspost dat door de modernisering van het land grotendeels weggeveegd is. Er zijn mooie uitzonderingen in het boek, zoals op p. 142-143 met Japanse prenten over de eerste Nederlandse vrouwen en hun jurken in 1858.
Maar de blik van het boek is resoluut gericht op het leven van de Nederlanders. Dat wordt gereconstrueerd in een twintigtal korte hoofdstukken waarvan de titels een antropologische inslag hebben: ‘lichaamsverzorging’, ‘muziek’, ‘welbevinden’. Dat suggereert een tijdeloosheid die onrecht doet aan de goed gefundeerde analyses van de auteur die een expert is. Daarom staat Siebold ook centraal. De rapporten uit de twee eeuwen voor hem zijn steeds veel onvolledigder en worden geselecteerd in functie van de thema’s waarover Siebold in detail vaak veel opmerkelijks te melden heeft. Dat houdt het risico in van een vervlakking, die het intussen iconische idee van twee eeuwen Nederlandse Deshima-tijd enkel verder lijkt te ijken tot een zogenaamd unieke relatie. De auteur waarschuwt ervoor in de beginhoofdstukken als ze wijst op de vele marges en andere interacties rond de Nederlandse handelspost, maar de opdeling in etnologische eenheden (‘begrafenissen’, ‘eten & drinken’, ‘Suwa-feest’) werkt die iconische blik wel in de hand.
Voor huidige gevoeligheden zijn thema’s als ‘Japanse vrouwen’, ‘wind en weer’ en ‘tot slaaf gemaakten’ op maat gesneden. De auteur toont er haar expertise en gaat in detail in op wat we wel en wat we er niet over weten vanuit de Nederlandse documentatie over die onderwerpen. Ze vat

daarbij tonnen literatuur genuanceerd samen, al heeft ze zich naar eigen zeggen tot het schrijven moeten dwingen omdat er altijd meer te lezen valt. Niettemin valt in deze hoofdstukken het hardst op dat we veel vooral niet weten en dat benadrukt de auteur ook. Het boek schommelt bijgevolg tussen een regelmatig waargemaakte belofte van door te dringen tot in de gaten en kieren van de dagelijkse omgang in Deshima en wat mensen er bezighield en een onmacht van beter te begrijpen wat dat zowel voor Nederlanders als voor Japanners inhield. De mooie bladzijden gewijd aan de relatie van von Siebold met de Japanse Otaki met wie hij een dochter Oine heeft, zijn in dat opzicht zowel verhelderend als frustrerend door lege vlekken bij gebrek aan documentatie.

Johan Verberckmoes

Hans Straver, *De Braziliaanse herinneringen van Maurits Ver Huell*, Hilversum, Verloren, 2025, 119 blz., ISBN 978 946455 1907, € 20.

Van 22 november 1807 tot 2 juli 1810 verbleef de Nederlandse marineofficier Maurits Ver Huell ongepland en aanvankelijk tegen zijn zin in Salvador de Bahia in het noordoosten van Brazilië. Bijna drie decennia later bracht hij hierover verslag uit tijdens een lezing in Rotterdam en typeerde het als een driejarige krijgsgevangenschap op de kust van Brazilië. Technisch gezien was het dat, maar het verblijf was om heel andere redenen beklijvend geweest. Brazilië liet hem immers stilstaan bij wie mestiezen waren en vooral bij de bijna onbeschrijflijke biodiversiteit van het land. Dit boek publiceert het geromantiseerde verslag dat Ver Huell erover voorlas en neerpende en zet het in de context van de tijd en van zijn loopbaan.
Dit alles maakt duidelijk dat ook na de periode van Hollands Brazilië (1630-1654) het dagelijks leven en de natuur van het land in de kijker bleef van mensen in de Nederlanden. De periode van Ver Huell is in dat opzicht bijzonder omdat het voor de onafhankelijkheid van Brazilië is (die kwam er in 1822) en omdat er zich toen een Europese herontdekking van de biologische erfenissen van Brazilië aftekende die tot vandaag haar impact laat voelen. Nog steeds staat Brazilië bekend voor haar gemetisseerde bevolking en haar bijzondere fauna en flora die specifiek voor het Amazonegebied als een lakmoesproef dienen voor de ecologische toestand van de wereld. In dezelfde periode als Ver Huell reisden vooraanstaande Duitse, Franse en Engelse botanisten naar Brazilië en verschenen er vele reisverslagen en memoires waarin de menselijke en plantkundige diversiteit centraal stonden. Vaak werden die gekoppeld aan ideeën over hoe moeilijk leven het daar was, wat gezien de huidige perceptie van de Amazone als de groene longen van een wereld in klimaatnood op zijn minst gezegd ironisch te noemen is. Het boek verwijst wel naar die Europese hausse van belangstelling, in het bijzonder naar Van Humboldt en maakt gebruik van een Rugendas en een Debret voor illustraties en verwijzingen, maar de overlap met de fascinatie van Ver Huell had breder geduid kunnen worden.
Na de publicatie van het oorspronkelijke verslag (p. 12-29) volgt in 12 korte hoofdstukken telkens een stevige historische duiding van het leven van Ver Huell en specifiek van het Brazilië waar hij pardoes in terechtkwam. De stad Salvador da Bahia was gelegen aan dezelfde noordoostkust waar bijna twee eeuwen voordien Nederlanders zoals Piet Hein hadden gevochten en anderen waren gestrand en plantages hadden uitgebaat. De vieringen van carnaval en paaszaterdag waren voor Ver Huell een kennismaking met exuberante katholieke tradities, maar vooral was hij gecharmeerd door het zoete leven in het landhuis van de Franse klokkenmaker Franchette die hij leerde kennen en wat hem de opmerking ontlokte dat ‘geboorte, rang en stand in de maatschappij daardoor vergeten worden’. Dat was een reactie die ook andere Europeanen hadden en die een lange nageschiedenis zou kennen over Brazilië als een land van ideale vermenging van volkeren en zorgeloosheid.
Al snel echter deed Ver Huell wat kunstenaars in het gezelschap van Johan Maurits van Nassau al in de 17e eeuw in Brazilië gedaan hadden: er op uit trekken in de natuur, tekenen en beschrijven. Typerend voor de 19e eeuw is Ver Huell die beschrijvingen opneemt in anekdotes waarin de geuren van bloemen en kruiden, de visuele magie van lange boomwortels en de waterstralen van

bultrugwalvissen hem (en dus ook zijn toehoorders in Rotterdam) in vervoering brengen over de natuur.
Zwarte slaven en mulatten en hun levenswijze en verhoudingen tot de koloniale geledingen trokken de meeste aandacht van Ver Huell. Het ontlokte hem morele zelfbeschouwingen en ook dat paste in de tijdsgeest. Tegelijk toonde Ver Huell zich een adequaat observator van de sociale verhoudingen in de Portugese kolonie. Hij beschreef uitgebreid de vrouwelijke mulat die zijn wasvrouw was en die haar eigen trots had, die hij respecteerde, hoewel hij ook haar veronderstelde zinnelijkheid benadrukte zoals dat onder Europeanen gebruikelijk was als clichébeeld. Hij had ook oog voor de opmars van de Britten in het land. Dat alles rangschikte hij op eenzelfde niveau als waar het hem vooral over ging toen hij in Rotterdam op verzoek rapporteerde over zijn verblijf: respect voor de natuur in het land en bijgevolg voor de (vaak weinig gewaardeerde) natuuronderzoeker ging hand in hand met respect voor de levenswijze van de Brazilianen. Hoe weinig gesofisticeerd dat laatste ook was, het was er wel degelijk bij Ver Huell en het maakt zijn verslag nog steeds lezenswaardig in deze heel toegankelijk geschreven versie.

Johan Verberckmoes

Vilan van de Loo, *Generaal Een oog*. *Het roemruchte leven van Karel van der Heijden (1826-1900)***,** Zutphen, Walburg Pers, 2026, 288 blz., ISBN 691978 94 6456 605 5, € 29,99.

"*Wij zitten in verlegenheid en moeten dus geen halve maatregelen nemen: de stal moet schoon geveegd worden, en er moet wat jonger bloed in de hartaderen komen*".
Een jongeman belandde op deze manier in de controversiële conflicten van het Nederlandse koloniale systeem. Onderzoekster en publiciste Vilan van de Loo doet veel vervaagde aspecten van het koloniaal verleden van Nederland herleven. Zij wierp haar licht op de helaas vergeten schrijfsters van die periode, maar ook op de sleutelfiguren die koloniaal Nederlands-Indië drijvend moesten houden op last van verre politici.
Haar boek over de militairen J.B. van Heutsz en Frits van Daalen, 'De Atjeh-Generaal', waren door hun levendige details en afwezigheid van pamflettisme belangrijke standaardwerken. Ze demonstreren hoe specifieke persoonlijke geschiedenissen en karaktertrekken de tragiek van een conflict creëren.
Na twee slecht voorbereide acties vanaf 1873 om het Sultanaat van Atjeh in het gareel te krijgen is er een periode van afwachtende onzekerheid. Daarin komt de kleine maar ambitieuze officier Karel van der Heijden op het toneel, na naam gemaakt te hebben in diverse grote '*expedities*' (lees: oorlogjes): op Bali, Sumatra en Borneo.
Het verhaal besteedt aandacht aan het dagelijkse leven van de infanterie, maar ook aan de afkomst van de man Van der Heijden zelf die met raadsels en vermoedens is omhuld.
We leren de nog jonge ambitieuze man kennen via briefuittreksels en een occasioneel krantenartikel. De Atjeh-conflicten kostten handenvol geld, en leverden vrijwel niets op: niet economisch en ook nauwelijks militair. Tenslotte kwam de Gouverneur-Generaal, in feite de onderkoning van Nederlands-Indië, zichzelf vergewissen van de toestand. Hij bestempelde die als '*verbeterend*', met het oog op mogelijke bezuinigingen. Maar die ogenschijnlijke stabiliteit vroeg veel manschappen, munitie, materieel.
Een luis in de koloniale pels was Samalangan aan de Sumatraanse noordkust. Een opstandige streek die moeilijk tot rust te brengen was en bovendien ook qua terrein een hele uitdaging vormde. Ondertussen opgeklommen tot kolonel, kwam op 26 augustus 1877 Kareltje van der Heijden in een hevig en chaotisch gevecht met de 'rebellen' terecht. Manschappen en officieren werden gewond, maar Karel verloor het linkeroog door een kogel of scherf. De dramatiek daarvan werd in verslagen en krantenartikelen breed uitgemeten. Hij was nu '*Kareltje Eenoog*', en de opvallende verwonding zal hem voortaan tot een 'iconische' figuur maken.
Nederland beschouwde de veldslag als een succes, en er volgde een periode van optimisme. De eretekens, de steekpenningen van het koloniale leger, werden uitgedeeld door koning Willem III.

Karel werd kommandeur, Ridder 2e klasse van de Militaire Willemsorde. De koning was nu ook zijn grootste fan in Nederland, en zou hem altijd buiten schot houden als de politieke wind tegenzat. Er volgde een benoeming tot Gouverneur van Atjeh, en daarmee combineerde hij het militair en het civiel gezag. Dat bracht hem in een voortdurende pennenstrijd met de Gouverneur-Generaal die onder druk stond door politiek Den Haag, uiteraard om bezuinigingen door te voeren.
Ondertussen was Karel generaal-majoor, en nu genoodzaakt om opstanden te onderdrukken (de '*tuchtigingen*') met inzet van alle ter beschikking staande middelen. En dat terwijl hij de Gouverneur-Generaal moest doen geloven dat dit een langetermijnbezuiniging voorstelde.
Het boek gaat in op het familieleven van Generaal Eenoog, terwijl een beeld geschetst wordt van het dagelijkse leven en de praktische problematiek van een militair gezin dat een beetje buiten de civiele maatschappij bestaat.
Opkomende nieuwe militaire leiders verschijnen op het toneel zoals Frits van Daalen, leider van een uiterst bloedige expeditie in Sumatra. Karel Van der Heijden deemstert dan militair wat weg. Maar in Nederland zelf blijft hij de onbetwiste held die als eerste '*orde schepte in Atjeh*' en er '*een klinkend succes*' van maakte.
Tenslotte scheepte Karel met familie in naar Nederland. Uiteindelijk werd hij commandant van het tehuis voor oud-soldaten van het koloniale leger. Hij is zeer effectief en succesvol in deze functie, maar het was tegelijkertijd ook een periode met persoonlijk verlies in zijn gezin.
De aan hem door Willem III verleende eer werd ook verdergezet door de koninginnen Emma en Wilhelmina. Zijn kleine gedrongen figuur is vrijwel altijd te zien op prenten van de koninginnen in functie.
Begin 1900 overleed Generaal Eenoog. De pers beschouwde hem als een symbool van een succesvolle koloniale periode, en schreven lange lovende artikels. Mevrouw van der Heijden echter verkocht haar inboedel en vertrok uit het militair tehuis.
Het boek gaat meer in op de bestuursproblemen van de generaal dan op de details van de militaire gevechten. Toch wordt een levendig beeld opgebouwd van de complexe samenleving van het Nederlands-Indië van toen, en de politieke strijd die met de pen gevoerd werd met het verre Den Haag. De letterlijke citaten geven kleur en sfeer aan de voorgestelde situaties. De verhaallijnen spreken een duidelijke taal over de vaak pijnlijke situaties in de kolonie; als voorbeeld het stukje over het lot van de dwangarbeiders, een vergeten maar helaas grote groep.
Het boek heeft – samen met het andere werk van Vilan van de Loo – een gemakkelijk leesbare schrijfstijl. Dat is een hele krachttoer gezien de geboden informatie in tekst en via voetnoten.
De meer dan dertig illustraties zijn goed en origineel gekozen. Enkele verdienden wel een groter paginaformaat, zoals nr. 4 'overzicht' en nr. 5 'geheime notulen'.
Het boek is een waardevolle bijdrage om inzicht te krijgen in het vérstrekkend belang van figuren als Van der Heijden, Jo van Heutsz en Frits van Daalen. Die twee bouwden voort op het strakke en verwoestende beleid van generaal Eenoog, die de toon had gezet.

Willy Durinx

André van Voorst, *Het getal der zotten is oneindig. Kerk, overheid en carnaval van nieuwe naar moderne tijd*, Hilversum, Verloren, 2026, 188 blz., fotografie Bert van Voorst, ISBN 978 9464552 171, € 20.

Waarom is de gekheid tijdens de carnavalsdagen in het zuiden van Nederland zo normaal dat heel velen er vrolijk en vol overtuiging aan deelnemen? Dit boek zoekt antwoorden in het verre zowel als het recente verleden. Het beperkt zich tot Nederland. Dat is begrijpelijk om het overzichtelijk te houden, maar ook een beetje jammer want in het aangrenzende oosten van België en in het Keulse Rijnland werkt het onverminderde, volgehouden carnavalsenthousiasme niet minder aanstekelijk.
De eerste hoofdstukken van dit boek starten vanuit de vaststelling dat de zotheid van alle tijden is en al sinds lange tijd in het carnaval een kristallisatiepunt gevonden hebben. Het onderzoek van Herman Pleij dat zich inmiddels over een halve eeuw uitstrekt, en het recente onderzoek van

Rosanne Versendaal over spotteksten en narren worden er terecht in de kijker gezet. Zoals de ondertitel van het boek suggereert zoeken de auteurs – de fotograaf is de tweede, visuele auteur, daarover straks meer – in het bijzonder naar de houdingen van kerkelijke en burgerlijke overheden ten opzichte van carnaval. Want het boek documenteert in het bijzonder hoe in Tilburg als laatste stad in het zuiden het carnaval zich in de eerste helft van de jaren 1960 langzaam maar zeker onttrok aan de bezwaren en de inkapselingen door de bisschop en het stadsbestuur en zich transformeerde tot een openbare carnavalsviering waar het onderscheid tussen carnavalisten en toeschouwers wegviel. Dat was geen pats boem snelle omslag, maar een geduldig proces dat in een soort dialoog tussen overheden en volk verliep.
Dat is meteen de sterkte van dit boek. Het wijst erop dat sinds de negentiende eeuw overheden steeds schipperden tussen inperken en gedogen, verbieden en in strikte banen leiden, verwerpen en bemoedigen. Zowel politieke factoren als de autoriteit van de katholieke kerk lijken hierin een grote rol gespeeld te hebben. De verwijzing in de ondertitel naar de overgang van nieuwe naar moderne tijd wordt in verband gebracht met het effect van de twee wereldoorlogen, zoals de ondertitel ‘de nieuwe tijd’ (blz. 57) suggereert waar de Eerste Wereldoorlog als een dramatische cesuur besproken wordt hoewel tegelijk benadrukt wordt dat de negentiende-eeuwse debatten snel na de oorlog een heropflakkering kennen. Die overgang naar modern lijkt zich voor de auteurs gedurende een anderhalve eeuw afgespeeld te hebben, want ze markeren die overgang als definitief in 1965 toen voor het eerst een openbare carnavalsstoet in Tilburg vrij doorging, dat wil zeggen zonder opgelegde beperkingen.
De zwart-wit fotokatern (blz. 129-180) van de tweede auteur suggereert via portretten van individuele carnavalisten in Tilburg vastgelegd in 2022, 2023 en 2024 dat meer dan een halve eeuw later die vrijheid nog steeds haar vruchten afwerpt. Van jong tot oud trekken Tilburgers ongegeneerd een uitzinnig kostuum aan dat de volle overgave aan de zotheid van de carnavalist symboliseert. Wat opvalt aan die foto’s, waarin fotograaf Bert van Voorst “de ziel van carnaval” (p. 130) op de gevoelige plaat legt, is dat het ware portretten zijn. De carnavalsvierder kijken vooral fier in de lens, de meesten lachen niet of nauwelijks. Want de zotte wereld waarin zij verkeren is tijdelijk de wereld waarin zij van tel zijn. De auteurs zijn erg goed in het suggereren van die gemeenschapskracht van carnaval die individuen iets unieks verleent. In de woorden van Paul Spapens wiens interview in het boek staat: “carnaval is een enorm los feest, je staat tegen andere mensen aan, je kijk ze recht in het gezicht en je praat met iedereen”.
Het boek wisselt een prettig leesbaar overzicht van mogelijke historische verklaringen van carnaval af met drie interviews van Tilburgers over hun beleving van carnaval van de jaren 1950 tot de jaren 1990. Want de kern van het boek is hoe de restricties maar ook de beleving van carnaval geëvolueerd zijn van het midden van de negentiende eeuw tot de jaren 1960 en met als uitloper een herwonnen vrijheid van carnavalsvieren, zoals dat zich in een verder verleden ook in golfbewegingen voordeed. Twee instanties hebben sinds de middeleeuwen een leidende rol gehad in het al dan niet tegenhouden, toestaan of zelfs bevorderen van carnaval als een publiek feest, de kerkelijke overheid en de lokale burgerlijke overheid. Hogere instanties vaardigden wel reglementen uit, maar de naleving en de implementatie daarvan hingen toch vooral af van hoe de lokale besturen en parochieherders met de zaak omgingen. Daar kwamen van kerkelijke zijde morele en religieuze bezwaren bij kijken en van wereldlijke zijde eveneens morele en zorgen om de openbare veiligheid. In de loop van de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw was carnaval daardoor vooral in de verdrukking. Zoals de getuigen schetsen was de beleving ervan aan expliciete en impliciete regels gebonden en totaal niet te vergelijken met wat er sinds de jaren 1960 gekomen is in een soort emancipatieproces van carnaval tot collectief beleefd zottenfeest. Maar zoals bovenstaand citaat al aangaf, volgens mij mag beleefd hier in een dubbele betekenis gelezen worden: voltooid deelwoord van beleven en een bijvoeglijk naamwoord dat staat voor beschaafd en respectvol in de omgang. In dat laatste opzicht is de oude erfenis van insnoeringen van carnaval misschien minder weg dan soms gedacht wordt. De openbare carnavalsvieringen in de jaren 2020 zijn wel dolletjes, maar dat ze over de schreef zouden gaan en in relletjes overgaan lijkt bijna ondenkbaar.

De auteurs zijn van eenzelfde relativerende strekking. Dat blijkt uit hun zijdelingse opmerkingen over wereldlijke besturen die warm en koud tegelijk blazen, over bisschoppen en priesters die carnaval als verderfelijk en verfoeilijk afwijzen maar zich soms niet schromen om de viering ervan aan te moedigen, en, specifiek voor de twintigste eeuw, over middenstandorganisaties die onder het mom van aantrekkelijkheid voor een stad hun schouders zetten onder carnaval. Wie wil weten hoe de wisselwerking tussen verbod en promotie van openbare carnavalsvieringen zich van de middeleeuwen tot vandaag in Nederland ontwikkeld heeft en in het bijzonder hoe dat er in Tilburg aan toeging, krijgt in dit vlot leesbare boek sleutels tot de tijdelijke zotheid aangereikt waarmee die lezer voor zichzelf mag uitmaken hoe het nu precies zat in het verleden.
Dat is de teneur waarmee dit boek past in de recente hausse van carnaval als immaterieel erfgoedpraktijk die mensen samenbrengt en verbindt in wederzijds respect. De zotheid als iets van elk mens, zoals Erasmus al wist, lijkt dus fors van gedaante gewisseld. Daar waar zij voordien heel vaak en heel scherp omstreden was en ingeperkt werd, is zij vandaag zo vanzelfsprekend dat carnaval nauwelijks nog als erfgoed te duiden valt in de zin van iets dat borging nodig zou hebben. Daarom is voor mij als lezer de ware drijfveer van dit boek de nostalgische zowel als de mobiliserende kracht van herinneringen aan periodes waarin carnaval fiks ingesnoerd was en nauwelijks plaats kreeg in het openbare leven. Vandaag is die plaats onomstreden, getuige extatische berichten in de wereldpers. Behalve in de foto's gaat dit boek niet in op die actualiteit. Het portretteert carnaval als een immaterieel erfgoed met een eigen geschiedenis die nooit vaststond en dat is een prima verdienste.

Johan Verberckmoes

Frank Vermeulen, *Masdoelhak en Adriana. Of de toegedekte moorden van de Indonesiëoorlog*, Zutphen, Walburg Pers, 2026, 271 blzn., ill., ISBN 9789464566611, € 24,99.

Over de koloniale periode van de Nederlanders in Nederlands-Indië is er ondertussen een stroom aan boeken verschenen, waarvan er in Volkskunde al enkele werden gerecenseerd. Die werken handelden voornamelijk over de algemene geschiedenis van die toch wel verschrikkelijke dekolonisatieoorlog die meer dan vier jaren duurde en meer dan honderdduizend slachtoffers kostte, heel vaak met uiterst grof geweld omgekomen. Indonesië kan op dat gebied een pionierland worden genoemd, want zij waren na de Tweede Wereldoorlog het eerste land dat zich via een bevrijdingsoorlog wist los te maken van zijn eeuwenlange kolonisator. Die onafhankelijkheid had ook een symbolische betekenis en was een soort kantelpunt in de wereldgeschiedenis, want in de daaropvolgende jaren inspireerde die strijd een aantal andere landen om zich te bevrijden van zijn vroegere "meesters".

Dit boek is tegelijk een uitzondering en een bevestiging van het voorgaande. Het is geen algemene geschiedenis, maar een soort monografie van een persoonlijke strijd van een Nederlandse vrouw en weduwe tegen de Nederlandse kolonisator en overheid. Een haast parallelle strijd om gerechtigheid te verkrijgen. Een soort petite histoire die als een reflectie van het grote conflict fungeert. Masdoelhak Nasoetion en Adriana van der Have leren elkaar in Leiden kennen. Hun relatie was ook niet vanzelfsprekend, want de koloniale rassendiscriminatie speelde ook in Nederland een belangrijke rol. Na de Tweede Wereldoorlog verhuisde het koppel met hun drie kinderen naar Indonesië, waar Masdoelhak adviseur en secretaris werd van vicepresident Hatta. De topambtenaar wordt wederrechtelijk en zonder enige vorm van verdediging door sergeant-majoor Marinus Geelhoed uit zijn huis gehaald en neergeschoten. De moord gebeurde al dan niet op instigatie van de hogere legerleiding (luitenant Rudolf de Mey), op het ogenblik dat zijn vrouw in een kraamkliniek in Yogyakarta verbleef. De drie erg jonge zoontjes bleven in het huis achter. Het vermoedelijk belangrijkste motief was blinde terreur. Beide mannen hebben alles gedaan om hun verantwoordelijkheid te ontlopen, onder meer door te verklaren dat ze een andere Nasoetion op het oog hadden. De zaak werd geseponeerd. Maar de weduwe gaf niet op. Uiteindelijk kreeg Adriana

een ruime schadevergoeding, maar kreeg meteen een zwijgplicht opgelegd om een tsunami aan gelijkaardige – en gewettigde – aanklachten te voorkomen.

Nederland deed er werkelijk alles aan om deze politieke moord als feit te verdonkeremanen. In de eerste plaats door te stellen dat ze de weduwe niets verplicht waren, aangezien de moord na 17 augustus 1945 (onafhankelijkheidsverklaring door Indonesië) werd uitgevoerd en dus een binnenlands conflict zou zijn. Dat is uiteraard een omdraaiing van de feiten, want Nederland en de KNIL vochten tot 1949 – de Nederlandse erkenning van de onafhankelijkheid – een bloedige koloniale oorlog uit. Tot op de dag van vandaag is Nederland niet in het reine met een normale relatie met de vroegere kolonie. Politieke gladjanus Mark Rutte stelde in december 2023 nog in de Tweede Kamer: *Nederland erkent 17 augustus volledig en zonder voorbehoud. Wij zien de Proclamatie eigenlijk als hét historische feit.* Dat lijkt duidelijk, maar gaat voorbij dat het hier om een historische erkenning gaat en niet een juridische, waardoor bijvoorbeeld schadevergoedingen nog altijd een groot probleem vormen en alle kabinetten er sinds 1949 nog altijd niet in slagen om die verschrikkelijke periode uit politiek opportunisme op een correcte manier af te sluiten en zo het gezicht op het verleden vertroebelen.

Het verhaal van Masdoel en Adriana is pas laat uitgespit door Frank Vermeulen. De reden hiervoor ligt bij het achterhouden van informatie door opeenvolgende Nederlandse instanties. Vermeulen is journalist voor het NRC, maar door zijn persoonlijke geschiedenis heeft hij een enge band met Indonesië. Hij geeft aan dat dit werk geen geschiedenisboek is, daar hijzelf geen historicus is. Toch leunt het er dicht bij aan, omdat orale geschiedenis (onder andere gesprekken met de zonen Nasoetion) helpt bij het uitspitten van deze onverkwikkelijke geschiedenis en zo duidelijk past in de herinneringscultuur. Vermeulen, heden ten dage NRC-correspondent in Zuid-Afrika, is hiermee niet aan zijn proefstuk toe. Lees *Over Indië* (recensie in Volkskunde 124/3 (2023), 510-511). Zijn aanpak geeft hem het voordeel om deels in het hoofd van de protagonisten te kruipen. Dat houdt echter ook in dat het boek niet puur de historische waarheid weergeeft, want hij kan niet weten wat Masdoel tijdens zijn laatste uren heeft gedacht. Het gaat hooguit om een vermoeden en dan is er niet altijd een verschil tussen feiten en interpretatie.

Zoals gezegd, dit verhaal werpt vanuit deze individuele casus een duidelijk beeld op het koloniale beleid van het koninkrijk Nederland. Toch is er meer studie vereist om die stelling kracht bij te zetten. In ieder geval, al op de eerste bladzijden maakt Vermeulen duidelijk waarover het in principe gaat: *"Zeker waar het gaat om de zwarte bladzijden uit onze geschiedenis, zoals 'de koloniale erfenis' doorgaans het* (sic) *wordt geduid. Deze woorden schrijf ik bewust tussen aanhalingstekens omdat het een gebruikelijke term is die echter verhult. Die de werkelijkheid mooier maakt dan waar het in feite om draaide: bezetting, massamoord, slavernij, verkrachting en diefstal. Dat is kolonialisme"* (p. 24) en *"Indonesiërs die geregeerd werden door een Nederlandse apartheidswetgeving, geïnstitutionaliseerde ongelijkheid op basis van racisme. En die bovendien onder de duim werden gehouden door bruut geweld van het koloniale leger"* (p. 19).

Waarom verdient dit werk dan wel een recensie in een volkskundig tijdschrift. Naast de herinneringscultuur die hier via orale aspecten aan de oppervlakte komt, krijgen we hier ook een inkijk op een gemengd huwelijk dat in de vooroorlogse tijd absoluut taboe was. Het geschetste rouwproces werpt trouwens een licht op de manier waarop de grote geschiedenis zichtbaar wordt in deze familiegeschiedenis, daardoor is het meer dan een loutere reconstructie van een brutale en laffe moord, waarvoor de verantwoordelijken nooit verantwoordelijk zijn gesteld, laat staan veroordeeld.

Dit is in ieder geval een uitstekend werk dat past in de zoektocht naar de juiste omgang met het verleden die – zoals ook Vermeulen het zegt – bij een aantal Nederlanders duidelijk maakt dat zij zich niet enkel mogen verschuilen achter de gruweldaden van de Japanse bezetting en zich daardoor in de slachtofferrol wentelen. Dat is in de eerste plaats een rol die ook en vooral de Indonesiërs toekomt.

Misschien toch even op het soms wat slordige redctiewerk wijzen, naast enkele merkwaardige zinsconstructies, verwacht je toch geen dt-fouten (p. 61 & 77). En het meervoud van gevangene is

gevangenen en niet (meermaals) gevangen. Toegegeven, het zijn waarschijnlijk enkel taalkundigen die zich hieraan storen.

Ik blijf het vreemd vinden dat Nederlandse auteurs nu nog vaak voor de oude Indonesische spelling kiezen: bijvoorbeeld *oe* voor *u*. Net alsof wij in het Nederlands – en niet Nederlandsch – nog de spelling van voor 1947 zouden gebruiken. Wordt het niet tijd dat men daarin eindelijk komaf maakt met die keuze en definitief voor de huidige spelling van het Bahasa Indonesia kiest. Ook al is dat bij eigennamen niet altijd even eenvoudig. Nog moeilijker – en al zeker voor Vlamingen, maar niet in dit werk – is het feit dat Nederlanders het nog vaak over Indië hebben, wanneer ze eigenlijk Indonesië bedoelen. Kijk maar naar de titel van zijn vorig boek. Maar toegegeven, dit is een andere en veel ingewikkeldere discussie die niet tot het bestek van deze recensie behoort.

Paul Catteeuw

Raf Willems & Stephan Verfaillie, *Het bewogen levensverhaal van Hector Goetinck*, Noorderwijk, Best in Books, 2025, 344 blzn., ill., ISBN 978 949 3402 232, € 49,00.

Neen, *Volkskunde* is niet onmiddellijk de plaats waar je recensies over sportboeken vindt. Dat is ook niet de reden waarom de lezer hier een bespreking van dit werk vindt. Het boek is in eerste instantie het levensverhaal van Hector Goetinck (1883-1943). Het boek is opgevat als een soort hybride egodocument in de vorm van dagboekfragmenten van Goetinck zelf, aangevuld met materiaal van voetbalhistoricus Raf Willems en achterkleinzoon Stephan Verfaillie. Hierbij is het niet altijd duidelijk wie aan het woord is, waardoor de historische reconstructie soms moeilijk te volgen is. Toch geeft dit boek een uitzonderlijke inkijk op het leven van de hoofdpersoon en de tijd waarin de man heeft geleefd, namelijk de twee wereldoorlogen die zijn geboortegrond ernstig hebben geschaad. In de inleiding schetsen de auteurs de vele (volgens de auteurs zeven) levens van Goetinck: founding father van Club Brugge, legendarische speler van de Rode Duivels (maar niet geselecteerd voor de Olympische Spelen van 1920), eerste Belgische bondscoach, ondernemende hotelier en cafébaas, standvastig liberaal politicus en oorlogsburgemeester van Heist-aan-Zee, getormenteerde familieman. Goetinck was drie jaar militair, daarna nog eens vier jaar aan het front en tijdens de Tweede Wereldoorlog kwam hij – als oorlogsburgemeester – domweg om het leven door een verloren stuk shrapnel.

Het is echter vooral één periode uit zijn leven die ons interesseert. Goetinck lag mee aan de basis van een merkwaardig en hoogstwaarschijnlijk uniek fenomeen in de voetbalwereld, de Front Wanderers. Hiermee rijst meteen de vraag in welke mate dit verhaal de sport overstijgt en deel wordt van immaterieel (oorlogs-)erfgoed.

Goetinck was een begenadigd voetballer die al voor de Eerste Wereldoorlog in de nationale ploeg speelde. Zoals voor al die andere spelers kwam de oorlog als een breuk in hun leven en hun sportcarrière. Die cesuur was meteen ook het begin van die grensoverschrijdende geschiedenis. Voetbal aan het front. Hierbij kunnen we spontaan denken aan de enkele wedstrijden die tussen Duitse en Engelse soldaten in niemandsland werden gespeeld. Lees hierover bijvoorbeeld *The Christmas Truce*, de beschrijving van Robert Graves in *The Shout and Other Stories* (1962). Of *Silent Night. The Remarkable Christmas Truce of 1914* (2001) van Stanley Weintraub. Toch gaat het hier om een ander, minder bekend gegeven. Achter het front verzamelden de beste spelers van het nationale team (Goetinck, Sartenbroeks, Van Hege, Baes, Van Herck, …) om een voetbalploeg te vormen en wedstrijden te spelen. De sportieve tegenstanders van voor 1914 werden – tegen wil en dank – door de oorlogsomstandigheden als soldaat of vrijwilliger teamgenoten. Ze speelden achter de frontlinie vanaf 1915 benefietwedstrijden en noemden zichzelf *The Front Wanderers*. Ze speelden tegen sterke militaire selecties of profploegen uit de geallieerde landen Frankrijk, Engeland, Schotland en ook Italië. De inkomsten van deze wedstrijden gingen naar vluchtelingen, liefdadigheidsinstellingen of gewonde frontsoldaten. Het belang van deze wedstrijden mag niet worden onderschat. Ze trokken duizenden toeschouwers, wat toch uitzonderlijk was voor de moeilijke omstandigheden, maar ze betekenden echte propaganda voor *poor little Belgium* en hielden België op die manier in de

internationale belangstelling. De discussie over vermenging van sport en politiek is en blijft een eeuwige discussie, zoals nu weer is gebleken tijdens de recente wereldkampioenschappen, maar hier blijkt dat meer dan honderd jaar geleden de zogenaamde belangrijkste bijzaak ter wereld – voetbal! – politieke doeleinden diende. Voetbal werd op die manier een uitzonderlijke propagandamachine die dezelfde culturele waarde had als andere vormen van frontcultuur omwille van de cultuurhistorische inslag. Door de organisatie van sportwedstrijden creëer je een gevoel van normaliteit in moorddadige oorlogsomstandigheden. Ze scherpen tijdens de schaarse ogenblikken van ontspanning de onderlinge kameraadschap en – des te belangrijker in een oorlog – vooral de nationale identiteitsvorming aan. Samen tegen de vijand: op het veld tegen de andere ploeg, maar in de loopgraven bloedernstig tegen de Duitse bezetter.
Volgens de auteurs was Goetinck de initiator en organisator van deze hele beweging, andere bronnen wijzen dan weer naar de bekendere Armand Swartenbroeks. Het zal verder onderzoek vergen om de juiste toedracht te kennen. Waar vloeit de historische reconstructie over in een heldenverhaal, waarmee we – zonder diepgaand onderzoek – geenszins aan de waarheid twijfelen. Dries Vanysacker, hoogleraar kerkgeschiedenis, maar vooral ook auteur van belanghebbende sporthistorische werken, duidt dit ook aan in zijn korte bijdrage aan dit boek. Los van de feiten zou het ook interessant zijn om te weten hoe dit verhaal in de volksoverlevering is doorgegeven en waar precies orale overlevering en historische waarheid elkaar beïnvloeden. Er bestaat ongetwijfeld nog heel wat bronnenmateriaal om dit mooie verhaal aan te vullen, te corrigeren of zelfs te versterken.
Deze bijdrage is uiteindelijk eerder een vraag naar meer wetenschappelijk onderzoek dan een recensie. Toch willen we besluiten met bewondering voor de prestatie van de beide auteurs die de man achter een grote voetbalcarrière uit de vergetelheid halen en hem om andere redenen op het platform van immateriële erfgoedcultuur te hijsen, waarvoor alle lof.

Paul Catteeuw

Jiyun Zhang, *Shaman and Intangible Heritage in Northern China: Critical Heritage Studies, UNESCO, and Media Archaeology*. Leiden: Sidestone Press, 2025. 257 p., ISBN 978-94-6428-105-7, € 45; e-book 978-94-6428-107-1, € 15.
Jiyun Zhang is an active scholar in the field of UNESCO Intangible Cultural Heritage (ICH) research. Her studies and publications primarily integrate interdisciplinary approaches: Critical Heritage Studies and (Animated) Film and Media Studies. This book originates from her doctoral dissertation completed at the Vrije Universiteit Brussel. Employing theoretical perspectives from Critical Heritage Studies and Media Archaeology Studies, it provides an in-depth analysis of two core questions: How can shamanistic expressions—long marginalized as "superstitions" or relics of the past—be reimagined as vital components of ICH within the UNESCO framework? And what are the opportunities and challenges for safeguarding these practices in a rapidly transforming world?
This book is divided into four sections. Part One traces the evolution of Shamanic expression within China's historical context, analyses how the discourse of "modernity" marginalized it as "superstition," and explores its intrinsic connections to early historiography, folk beliefs, medical science, and performing arts. Part Two examines the relationship between shamanism and sustainable development. Drawing on philosophical and ecological theories, it repositions ICH preservation as a global cultural niche-constructing project that addresses contemporary crises. Part Three uses the Manchu people as a core case study to examine the historical evolution of ethnic identity and the construction of shamanic cultural heritage. It critically analyses the tension between "authenticity" and the discourse of cultural diversity within contemporary museums and cultural tourism. Part Four employs Media Archaeology to critically examine the role, potential, and limitations of media technologies- particularly UNESCO nomination videos- in the construction and dissemination of shamanic cultural heritage.
The most compelling section is Part Two, which repositions shamanic ICH as a resource for sustainable development. Zhang employs straightforward academic English to frame the discussion,

using the heritagization of Mount Everest as a starting point. By tracing the institutional evolution from the 1972 World Heritage Convention to the 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Zhang reflects on the limitations of the "culture/nature" dichotomy in international heritage management, illustrating how integrating marginalized "shamanism" into heritage theory, policy, and practices signifies efforts to bridge the "modern" divide. Second, Zhang deconstructs policy discussions and implementation practices surrounding China's ICH legislation. By critiquing the power dynamics between the state and CGIs (Communities, Groups, and Individuals), Zhang emphasizes the pivotal role of cultural brokers in mediation. Most intriguingly, Zhang reevaluates animism through the lens of actor-network theory, challenging Western anthropocentrism. Finally, Zhang pioneers the integration of Confucian interpretation of disaster and abnormality, ANT, and ecological niche construction theory. This framework conceptualizes ICH as a cultural ecological niche construction- a generational accumulation process where humanity collectively modifies environments and creates ecological legacies. Part Two elevates ICH from a cultural discourse to an ecological and governance issue, substantially expanding traditional heritage research paradigms.

Finally, Zhang's case study on "shamanistic totem poles" is the most representative and instructive. The so-called "totem poles" displayed in the museum of Yitong Manchu Autonomous County clearly draw stylistic inspiration from North American indigenous peoples (particularly the Tlingit), rather than the historical forms of Manchu Solo poles or Hezhen poles. Zhang points out that the "shamanic totem pole" itself is a 20th-century academic construct. By overlaying imported ethnographic terminology with commercial tourism logic, it produces a hybrid image that neither remains faithful to local traditions nor caters to the "exotic imagination" of urban tourists. This directly triggered critical discourse within local academia regarding "fake folklore." This critical perspective and the ensuing discussion on "authenticity" provide another vivid case study for international heritage studies.

In today's world, where multilateralism and the global governance framework face challenges, it is also worth further discussion whether the cultural policy perspective proposed by the author, based on UNESCO's heritage mechanisms, still holds practical influence. Subsequently, by situating shamanic cultural expressions within the frameworks of critical heritage studies, media archaeology, and sustainable development, this book demonstrates the significant role of ICH research in understanding the relationship between humanity and nature, cultural diversity, and global governance issues.

Yuxin Yan